

Naturvernet i historisk og politisk perspektiv

Hvor gammelt er naturvernet?

Mange vil antagelig svare at det her i Norge er ca. 100 år, og det er jo for så vidt riktig. Vi fikk jo vår første naturvernlov i 1910, og i 1914 var også Naturvernforbundet – eller Landsforening for Naturfredning i Norge, som var det første navnet – et faktum. Men vi må nok adskillig lenger tilbake i tiden for å finne de første lovbestemmelser og tiltak som kan sies å ha med naturvern å gjøre.

Allerede i Frostatingsloven fra 900-tallet og Gulatingsloven fra 1000-tallet finnes det forbud mot tiltak som hindrer laksens frie oppgang i elvene. Magnus Lagabøtes landslov fra 1276 inneholdt en del bestemmelser om jakt og fangst, og da elgbestanden her til lands omkring midten av 1500-tallet var blitt så liten at skogens konge sto i fare for å bli utryddet, ble det innført fredning – mot store protester for øvrig fra bønder som mente at myndighetene med dette tok en viktig del av levebrødet fra dem, selv om det altså nesten ikke fantes elg å drive fangst på. I 1730 ble det under kong Frederik 4. vedtatt nye jakt- og fredningsbestemmelser for både elg, hjort og villrein, og samtidig innført fredningstid for en del småviltarter med tilhørende straffebestemmelser for dem som forbrøt seg.

Det ble også innført restriksjoner på skogsdriften. Vannsaga kom i bruk omkring midten av 1500-tallet, og denne teknologiske nyvinningen gjorde det mulig med en kraftig økning i uttaket av tømmer. Etterspørselen etter trematerialer var enorm, både ute i Europa og her hjemme. Deler av Europa, Rhindalen for eksempel, og De britiske øyer, var så godt som avskoget og det var i en rekke land et skrikende behov for tømmer og trelast til en forskjellig formål. I Norge førte ikke minst store bybranner, deriblant her i Trondheim, til et voldsomt behov for bygningsmaterialer. Både på 1600-tallet og 1700-tallet kom det derfor kongelige bestemmelser som skulle forhindre avskoging gjennom begrensninger i uttaket av skog.

Generalforstamtingen som i 1739 ble opprettet med tilhold på Kongsberg, var i praksis det første organet her i landet som skulle ordne opp i det som er å betrakte som en klassisk konflikt mellom "vekst og vern" – eller mellom teknikk og økonomiske interesser på den ene siden og ivaretagelse av natur og naturressurser på den andre. Generalforstamtingen skulle bekjempe rovdrift og arbeide for et rasjonelt og – som vi sier i dag – bærekraftig skogbruk. Dette innebar store konflikter med bøndene, men faktisk også med andre deler av embedsverket – amtmenn, sorenskrivere og lensmenn – som ofte selv hadde betydelige interesser innen trelasthandelen. Så når vi i dag opplever store konflikter i forbindelse med motorisert ferdsel i utmark og rovvilt, så er dette i og for seg ikke noe nytt – det har vært harde tak også i tidligere tider når myndighetene har vært nødt til å sette bremsene på for å forhindre utryddelse av dyr og det kongen i København i 1657 omtalte som "skovenes udhuggelse paa de fleste steder".

Restriksjonene som ble innført i skogbruket gjaldt imidlertid ikke for de mange jernverkene og bergverkene som kom i drift på 1600- og 1700-tallet og som trengte store mengder av ved og trekull til smelteprosessen og til fyrsettinger i gruvegangene. Mest kjent er antagelig avskogingen omkring Røros etter at kobberverket der kom i drift

i 1644. Verket var innbringende, også for staten, og kunne derfor hugge i kongens allmenninger i tillegg til i sine egne skoger. Etter hvert ble skogområdene omkring Røros fullstendig avskoget og omskapt til treløse viddeområder. Avskogingen nådde etter hvert helt sørover til Tynset og Alvdal, langt ned mot Femundsmarka, nordover til Selbu og faktisk også inn i Sverige.

Etter hvert overtok imidlertid krutt, sprengstoff og andre smeltemetoder, noe som førte til at behovet for ved ble redusert. Omkring Røros er vidda nå gjenerobret av fjellbjørkeskogen, men den storvokste furuskogen som opprinnelig vokste her er mange steder ennå ikke kommet tilbake. Tilsvarende forhold fant vi ved alle bergverkene rundt om i landet. I dag er det nesten ikke gruvedrift igjen i Norge, men sporene etter virksomheten er fremdeles godt synlige, både på Røros og andre steder.

En annen sak er man fra flere av de gamle bergverkene sliter med avrenning og forurensninger av tungmetaller – her i Sør-Trøndelag ikke minst fra gruvene på Løkken og til lakseelva Orkla – et forhold som staten for lengst skulle ha ryddet opp i.

Det var imidlertid først i siste halvdel av 1800-tallet at interessen for bevaring av natur i videre forstand tok til å melde seg. "Historien om det klassiske naturvernet er derfor ikke lang, den er bare viktig," skriver magister i statsvitenskap Bredo Berntsen i boken "Norsk naturarv".

En viktig årsak til den økende interessen for urørt natur og dermed også for naturvern, var turismen og friluftslivet som vokste frem utover på 1800-tallet. En av de tidligste som kom, allerede i 1799, var for øvrig presten og samfunnsforskeren Thomas Robert Malthus, som vel er mest kjent for sitt berømte verk *An Essay on the Principle of Population*, som kom ut 1803, og hvor Malthus hevder at matvareforsyningen på sikt ikke kan holde tritt med en ubegrenset befolkningsvekst. Oppholdet i Norge, som besto av en reise fra Halden og hit til Trondheim, har Malthus skildret i "Reisedagbok fra Norge", utgitt allerede samme år som reisen ble foretatt – altså 1799 – og utgitt på norsk i 1968.

Enda tidligere ute var for øvrig en kvinne – miss Mary Wollenstonecraft – som besøkte Norge i 1775 og året etter utga en bok om reisen. Ifølge miss Wollenstonecraft var Norge "rikt på eiendommeligheter og karakter, og et land hvor ingen britisk turist eller kunstner" på den tiden ennå hadde satt sin fot.

Begge disse bøkene vekket nysgjerrighet i en tid da Storbritannia var imperiet med stor I og Norge ennå en villmark med stor V, og flere tok til å følge i Malthus og Mary Wollenstonecrafts fotspor.

De britiske turistene tilhørte så å si uten unntak overklassen – vanlige arbeidere hadde naturligvis hverken tid til eller penger til en slik reise. Nei, det var lordene og andre med penger og posisjon – som leger, advokater, professorer og forretningsfolk – og det de kom hit for var å vandre i fjellet, bedrive fjellklatring, gå på jakt og fiske – laks ikke minst. Nordmenn utover i landet hadde imidlertid vanskelig for å forstå at noen frivillig kunne begi seg ut på lange fjellvandringene bare for turen skyld, for ikke å snakke om livsfarlig klatring i de bratteste stup og fjellvegger. Det oppsto et ordtak: "Enten er han spikende galen, eller så er han engelsk mann!" Mange av britene var imidlertid også dyktige og interesserte observatører som flittig noterte det de så og opplevde i sine reisedagbøker. Vel hjemme igjen omarbeidet ikke så få notatene til farverige reiseberetninger som ble utgitt i bokform og som lokket stadig flere til å ta turen over Nordsjøen.

Omkring 1850 slo det britiske turistlivet i dette eksotiske reisemålet i Europas utkant ut i full blomst. Flere av britene ble etter hvert velkjente navn – vi kan i tillegg til Malthus nevne noen få: Fjellklatreren William Cecil Slingsby, James A. Lees og Walter J. Clutterbuck, som skrev bestselgeren "Tre i Norge ved to av dem" og Thomas Bennett, som oppdaget at det gikk an å tjene penger på denne trafikken og åpnet en butikk i Oslo (Christiania) rettet mot britiske turister. Der kunne de kjøpe kart og diverse utstyr, få informasjon og til og med bestille hestetransport. Han skrev i 1859 etter sine mange reiser rundt om i landet også en "Handbook for Norway" der de som skulle ut på sin første i Norge fikk mange gode råd.

Butikken utviklet seg etter hvert til et reisebyrå – Bennetts reisebyrå – og som en kuriositet kan vi ta med at Bennett som en bigeskjeft også startet den første drosjetrafikken i Oslo.

Det var flere grunner til denne britiske interessen for Norge – en av dem var tankene som franskmannen Jean-Jacques Rousseau hadde gitt uttrykk for omkring midten av 1700-tallet og som fremhevet det lykkelige mennesket i en uberørt natur. Rousseaus tanker om å dra "tilbake til naturen" ble en viktig del av den tidsepoken som er blitt kalt romantikken og som kom til å prege europeisk kunst, kultur og litteratur i om lag 100 år, fra siste halvdel av 1700-tallet frem til ca. 1850.

Da de første britene kom til Norge hadde romantikken ennå ikke kommet hit. Men i kjølvannet av 1814 utviklet det seg en nærmest overdådig norsk nasjonalromantikk der en serie av fremragende personligheter og utøvere innen kunst og kultur blomstret opp. Innen litteraturen var det for eksempel Wergeland, Welhaven, Ibsen, Bjørnson og de to eventyrfortellerne Asbjørnsen og Moe, innen musikken navn som Grieg, Ole Bull og Halfdan Kjerulf og blant malerne kan vi nevne Johannes Flintoe, J.C. Dahl, Thomas Fearnley, Hans Gude og Adolph Tiedemand. Dette var en gullalder i norsk kulturliv – og opp av dette kom også personer som Nansen, Eyvind Astrup og Roald Amundsen, polfarere som satte Norge på hodet med sine ferder og bragder i ti-årene frem mot unionsoppløsningen i 1905.

Enda en som er verd å nevne og minnes i denne sammenhengen er for øvrig også Camilla Collett – søsteren til Henrik Wergeland – som nokså tidstypisk skrev følgende fra sin oppvekst på Eidsvold prestegård: "Ud maatte jeg, ud i naturen, den store uberørte endnu ikke af Menneskehaand forkvaklede mishandlede Natur." Som voksen var Camilla Collett en av de første i Norge som med tyngde fryktet at industrialiseringen skulle ødelegge naturen.

Nordmenn flest hadde frem mot begynnelsen av 1800-tallet ikke vært så veldig glade i fjellet. De dro dit når de var nødt, enten for å krysse fjellet på nødvendige reiser, for å setre, gjøre slått i utmarka og for å drive jakt og fiske, men det storslåtte var det få som så og ga uttrykk for. Så var da også fjellturene slett ikke ufarlige. Det kunne være lange strekninger uten mulighet for tak over hodet om uvær skulle slå til, veier og stier var kronglete og vanskelige å ta seg frem på, røvere kunne ligge på lur og det var også ennå på den tiden underjordiske som man måtte passe seg for. Så sent som i 1860 var det ennå folk som mente at fjellet var langt fra vakkert og opplevelsverdigg.

”Hu, her er fælt stygt og audt her,” sa 75 år gamle Marlene som vandret fra Folldalen og til Hjerkins sammen med Aasmund Olavsson Vinje da han sommeren 1860 gjorde sin berømte vandring fra hovedstaden til Trøndelag.

Men et nytt syn var på vei, og noen fulgte kanskje bedre med i utviklingen ute i Europa enn folk flest. Roussaus samtidige, biskop Erik Pontoppidan, reiste sommeren 1749 over Filefjell, og selv om han også beskrev turen som farefull og strabasiøs, hadde han i tillegg syn for at fjellet var vakkert: ”Men egnens egen Skjønhed kan knapt være større,” skrev han blant annet om landskapet ved Voss. Og i tiden som fulgte begynte man altså gradvis – og i ikke liten grad med britene som forbilder og veivisere – for å oppdage det vakre i fjellandskapet og i norsk natur i det store og hele – de vestlandske fjordene for eksempel.

Så, i tiden etter 1814, påvirket av romantikkens strømninger, dro altså landskapsmalere, diktere, komponister, eventyrfortellere, folkeminnegranskere, botanikere, zoologer og andre vitenskapsmenn samt praktikere som landmålerne ut i embeds medfør, oppsøkte naturen og beskrev og lovpriste hver på sin måte naturen og folkelivet på bygdene. Vi har nevnt noen av dem ved navn, og en av dem var altså Henrik Ibsen, som var født i 1828 og ennå var en ung mann på 25 år da han etter en tur opp på Ulriken i Bergen i 1853 skrev ”Vi vandrer med freidig mot, vår sinn er lett og rapp vår fot.” Og i kunsternes og forskernes kjølvann fulgte ungdommen, studentene først og fremst, som jo alltid har vært interessert i å utforske det som er nytt og spennende, men også andre som tok til å ferdes i naturen for turens egen skyld, kort og godt for å oppleve skog og fjell. Også her til lands var det de øvre samfunnslag som hadde tid og råd til å begi seg av sted. Og selv om de la igjen en del kroner ved å betale for kost og losji på fjellgårdene, vakte det på samme måte som britene hadde gjort både undring og irritasjon og over at velstående byborgere – kunne ha tid og råd til et slikt slaraffenliv. Fjellbonden Ola Stugudal ga i et tilbakeblikk i Trondhjems Turistforenings årbok for 1927 klart uttrykk for dette:

”Mange begynte etter hvert å se på turistene som noget ørkesløst pakk, som ikke gjorde annet enn ugagn, ved å oversvømme bygdene i den travleste onnetid og hefte bort den arbeidende bonde. Og at de skulde ha råd til et slikt liv, det vakte heller ikke så liten misunnelse. Å ligge til kl. 9 – 10 om morgenen, da bonden allerede hadde arbeidet i 4 – 5 timer, så ligge og sole sig midt på dagen og gå en tur på ettermiddagen for siden å bli oppe til midnatt og forstyrre søvnen for det arbeidende folk, det var noget som ikke passet inn i bondens leveregel, allerminst i slåttonnen. Det var da ikke fritt for at det vanket både vrangvilje og ironiske svar fra bondens side når bymannen kom og bad om en tjeneste eller heftet bort med spørsmål der efter bondens mening var utillatelig dumme.”

Etter hvert ble turisttrafikken så stor at det oppsto et behov for organisasjoner som kunne ta hånd om den og videreutvikle et tilbud for folk flest, og i 1868 ble Den Norske Turistforening stiftet i Oslo, etterfulgt av regionale foreninger rundt om i landet. Det var altså ikke tursitforeningene som skapte fotturismen, men fotturismen som skapte turistforeningene. Og fordi det til å begynne med altså var den såkalt besteborgerlige delen av samfunnet – byborgere med høy inntekt og sosial status – som kunne holde på med dette oppsto det nok en gang et uttrykk: Knickersadelen.

Denne nye og voksende interessen for naturen førte så i sin tur igjen til at denne knickersadelen begynte å interessere seg for å ta vare på deler av den, slik man allerede hadde begynt med andre steder. I USA var Yellowstone nasjonalpark blitt vernet i 1872 og i 1885 fulgte Canada etter med Banff nasjonalpark i provinsen Alberta, etterfulgt av Glacier nasjonalpark i Columbiafjellene allerede året etter.

I Sverige foreslo den finsk-fødte geologen og polarfareren Adolf Erik Nordenskiöld så tidlig som i 1880 å opprette flere nasjonalparker for å bevare urørt plante- og dyreliv for kommende generasjoner, og Sverige ble det første landet i Europa som opprettet nasjonalparker. Det tok rett nok litt tid, 29 år faktisk, men da de første svenske nasjonalparkene ble en realitet i 1909, vernet "Søta bror" like godt hele 9 parker på en gang, med Sarek på nesten 2000 km² som den største.

I Norge kom den første nasjonalparken – Rondane – som kjent på plass først i 1962, 53 år etter svenskene. Det er fristende å kalle det et imponerende sommel. Tempoet i etableringen av norske nasjonalparker er i det hele tatt et kapittel for seg som vi skal komme tilbake til.

De aller første områdene i Norge som fikk et slags vern som naturparker, var den botanisk meget rike Ladegaardsøen – Bygdøy – utenfor Oslo og bøkeskogen i Larvik.

Helt siden slutten av 1700-tallet hadde folk i Oslo reist ut til Bygdøy på skogstur med sine matkurver. I 1840 ble skogen der fredet mot hugst og jakt, og 10 år senere ble området i praksis utlagt som en naturpark med spaserveier og parkmessig beplantning.

Den 300 mål store bøkeskogen i Larvik ble for sin del vernet i 1884 etter første at eieren, kammerherre Michael Treschow, hadde tilbudt staten å overta området gratis. Saken ble enstemmig bifalt av Stortinget 24. april 1884. Vernet av bøkeskogen ble i 1980 for øvrig omgjort til landskapsvernområde.

Noen år senere, i 1889, ble to friluftsområder i hovedstaden – den 7 km² store Frognerseterskogen og dessuten Ekebergskogen – sikret som friluftsområder.

Så bør det vel blant tidlige vernetiltak også nevnes at bever, sangsvane, rådyr og raphøns ble totalfredet i og med den nye jaktloven som trådte i kraft i 1900. Dette vedtaket førte trolig til at beveren ble reddet som norsk art. Etter å ha vært vanlig over store deler av landet, var det på slutten av 1800-tallet bare om lag 100 dyr igjen, lokalisert til Aust-Agder.

På generalforsamlingen i Den Norske Turistforening i 1904, ble spørsmålet om vern av norsk natur drøftet, og foreningens formann, professor i historie Yngvar Nielsen, reise spørsmål om det ikke var på tide med opprettelse av nasjonalparker i Norge. Tanken ble varmt støttet av en av hans professor-kolleger ved Universitetet i Oslo, botanikeren Johan Nordal Wille, som blant annet pekte på at det hastet med vern av de mange sjeldne fjellplantene på Dovrefjell. Det rike plantelivet på Knutshøene var allerede i 1756 blitt oppdaget på av den tyskfødte botanikeren Georg Christian Oeder, men ble for alvor gjort kjent av Matthias Nimsen Blytt – professor ved Universitetet i Oslo fra 1837 til sin død i 1862. Blytts undersøkelser økte den botaniske interessen for området betydelig, men i hælene på seriøse botanikere fulgte ikke fullt så seriøse profesjonelle naturaliehandlere fra store deler av Europa. Akkurat som noen samler på sommerfugler og andre på fugleegg – for ikke å si frimerker – samlet mange på denne tiden på pressede planter, og sjeldne fjellplanter fra Dovrefjell var god butikk. Så gikk det som det måtte gå – mange av fjellplantene sto etter hvert i fare for å bli helt borte fra områdene

omkring Kongsvold og Knutshøene. Det samme gjaldt for øvrig også for plantelivet på Fokstumyrene, som også har et rikt planteliv.

DNTs generalforsamling vedtok å sende en henstilling til Landbruksdepartementet om å vurdere hva som kunne gjøres for å bevare deler av norsk natur, deriblant de sterkt ettertraktede fjellplantene. I departementet satt ekspedisjonssjef Thorbjørn Heyerdahl, som forsto at det hastet med et vedtak. Takket være ham ble 52 av de mest sjeldne fjellplantene administrativt fredet i 1905 av departementet. Med dette vedtaket, som var det første vernetiltaket på Dovrefjell, ble fjellplantene både på Knutshø og Fokstumyrene reddet fra de såkalte naturaliehandlerne.

Når det gjaldt spørsmålet om nasjonalparker, svarte departementet at det ville undersøke om ikke områdene øst for Femunden kunne egne seg. Men noe mer skjedde ikke med dette spørsmålet.

Fire år senere, i mars 1909, holdt professor Wille foredrag på et møte i Det norske geografiske selskap i Kristiania om naturens minnesmerker og deres bevarelse. De som vil lese dette epokegjørende foredraget, finner det i selskapets årbok for 1909. I foredraget påpekte Wille mennesket var i ferd med å forandre og ødelegge natur i stor målestokk. Dyr og planters livsbetingelser og leveområder forringes og ødelegges, sa han og konkluderte med at man nå i mange land forsøkte å beskytte naturen gjennom lovgivning og opprettelse av store verneområder.

Det geografiske selskapets styre vedtok på grunnlag av foredraget å nedsette en komité som skulle vurdere saken. Komiteen la i november frem et utkast til en norsk lov om naturfredning, som ble oversendt regjeringen. Arbeidsdepartementet innhentet uttalelser og kommentarer fra fylkesmennene og vitenskapelige institusjoner. Da uttalelsene for det meste var positive, ble saken oversendt Stortinget, som 25. juli 1910 vedtok Norges første lov om naturfredning.

I og for seg var jo dette strålende, men det var én hake ved loven – den hjemlet ikke opprettelse av større verneområder, eksempelvis som nasjonalparker eller naturparker, noe som jo hadde vært professor Wille og den gryende naturvernbevegelsens viktigste mål og hensikt.

Komiteen som var nedsatt av det geografiske selskap anså derfor ikke sitt arbeid som avsluttet, med to begrunnelser: Det ene var at den vedtatte loven dekket ikke naturvernets behov, og det andre var at det etter komiteens mening burde opprettes en frittstående organisasjon som kunne styrke arbeidet med informasjon omkring behovet for naturvern.

Komiteen tok derfor i 1913 et initiativ til å få dannet en landsomfattende forening for naturfredning, og utarbeidet et forslag til vedtekter for en slik forening. Vedtektene ble vedtatt 18. februar 1914 av inviterte utsendinger fra hele landet, og dermed var Landsforening for naturfredning i Norge stiftet.

Landsforeningen skulle være en overbygning over et nett av kretsforeninger som skulle arbeide for vern av natur i hver sin del av landet, og det ble nå oppfordret til å opprette slike lokale foreninger. Minst tre måtte til før man kunne komme i gang. Den første som ble dannet, 29. april 1914, var Østlandske kretsforening i Kristiania, etterfulgt 21. juni av Nord-Norges kretsforening med sete i Tromsø. 2. november 1915 var Trøndelag kretsforening med sete i Trondheim et faktum. Landsforeningen kunne dermed starte sitt arbeid, og fikk i 1918 tilslutning også av Vestlandske kretsforening med sete i Bergen.

Noe av det første Landsforeningen gikk inn for å få rettet på, var den omtalte mangelen ved loven om naturfredning. Skulle arbeidet ha noen hensikt, måtte det åpnes adgang til fredning av store områder. Å få dette til ble overlatt Østlandske kretsforening, og arbeidet med kronet med hell. 14. juli 1916 vedtok Stortinget en tilleggslov som føyde til i lovteksten at også "steder" kunne fredes når det ble ansett som nødvendig for blant annet å beskytte vilde planter og dyr.

Noe hadde imidlertid allerede i mellomtiden skjedd med hjemmel i den opprinnelige loven: Fjellplantene på Dovrefjell hadde blant annet fått et enda sikrere vern enn det de administrativt fikk i 1905 – ved en kongelig resolusjon i 1911 ble alle plantene på statens fjellstueeiendommer Drivstua, Kongsvold, Hjerkin og Fokstua fredet. Det ble dessuten gjennomført en del fredninger av mindre skogområder, blant annet i Pasvik og Anarjokka.

I 1923 ble 8 kvadratkilometer av den plante- og fuglerike Fokstumyra på Dovrefjell fredet. Det står å lese mange steder – eksempelvis i boken "Rondane og Dovre" i Gyldendals serie om Norges nasjonalparker, som ble utgitt i 2009, og til og med på informasjonstavlen der turstien gjennom området starter – at denne fredningen var "den første som omfattet et større område". Men det er feil. Riktig er det derimot at vernet av Fokstumyra var den første totalfredningen av et større område i Norge.

Den første store områdefredningen som ble gjennomført her i landet ble gjennomført i Nedalen i Sylene ved en kgl. resolusjon av 6. juli 1917, altså bare et år etter at den reviderte naturvernloven åpnet for større områdevern.

Bak fredningen sto konservator Ole Nordgaard ved Vitenskapsmuseet, Trøndelagen kretsforening og grunneierne, som var Thomas Angells Stiftelser og Trondhjems Turistforening. Fredningen, som omfattet 50 kvadratkilometer – 50.000 dekar – var underlig nok en plantelivsfredning – underlig fordi det virkelig verneverdige i området var det utrolig rike og varierte fuglelivet som holdt til ute på de enorme Nedalsmyrene. Vi skal ikke gå i detaljer om det her, men tanken var at man senere skulle få området vernet også på zoologisk grunnlag. Dette skjedde imidlertid ikke.

Under andre verdenskrig ble flere tusen mål av det vernede området ulovlig satt under vann av Trondheim elektrisitetsverk for å øke Essandsjøens kapasitet som kraftverksmagasin. Knappt 20 år senere fremmet så e-verket en plan om å demme ned så godt som hele det fantastiske myrområdet for å anlegge et nytt kraftmagasin, Nesjøen, som skulle bli sammenhengende med Essandsjøen.

Det ble fremsatt en strøm av protester mot planen. For ikke bare var altså betydelige deler av det området som ville bli rammet botanisk vernet, men man visste nå også at området huset et nærmest unikt fugleliv. I tillegg kom den verdien som området hadde i for friluftslivet og fotturismen.

Den legendariske Kristen Krogh, som i 1960 ble ansatt som den første Statens naturverninspektør, uttalte: "Det bør ikke bli så helt enkelt å få regulert et slikt område. Saken bør bli en prinsipp sak i spørsmålet om hvorvidt områder som er fredet i medhold av lov kan bli gjort til gjenstand for utnyttelse."

Ingenting hjalp imidlertid, hverken protester eller alternative løsninger som ble foreslått. Den 23. august 1968 vedtok Stortinget å gi Trondheim e-verk konsesjon. Fredningen av 1917 ble opphevet for den delen av verneområdet som ville bli ødelagt av reguleringen. Anslagsvis 7000 fuglepar mistet hekkplassene sine – ca. 3000 som hekket i bjørkeskogen som ble neddemt og ca. 4000 par som var knyttet til myrområdene.

Neddemmingen av Nedalen ble den første virkelig omstridte kraftreguleringen i Norge, og er også i ettertid blitt kalt en katastrofe. Det er også sagt at dette ikke kunne ha skjedd i dag, i en tid da naturvernet står adskillig sterkere enn det gjorde på 1960-tallet.

Men er vi nå så sikre på det? Sammenlignet med 1968, hvor sterkt står naturvernet i 2013? For se her: Miljøvernminister Bård Vegar Solhjell trosser ifølge Bergens Tidende alle miljøfaglige råd og sier ja til kraftlinje gjennom Sør-dalen naturreservat i Bremanger. - Den viktigste grunnen til at vi sier ja til denne løsningen er at andre alternativ vil forsinke utbyggingen av kraftlinjen betydelig, sier Solhjell og fremholder at det dreier seg om et viktig samfunnsmessig forhold.

I prinsippet innebærer dette at verneområder heller ikke 2013 er sikret mot utnyttelse.

Da fredningen av Nedalen i 1917 var et faktum, omtalte Trøndelagen kretsforening området som "dette vakre stykke norsk natur, som for alle tider skal forbli uforandret i nationens eie".

Men slik vet vi nå at det ikke er. Et vernet område er bare vernet så lenge våre politikere og myndigheter vil, og ikke mener at det bør eller kan brukes til noe annet.

Og farene er der: "Ufattelige verdier i norske fjell," skrev Arbeiderpartiets stortingsrepresentant Arne Haugen fra Sør-Trøndelag i Adresseavisen 18. mars i år.

"I norsk berggrunn ligger det verdier for minst 2500 milliarder kroner. I tillegg kommer ressursene som ennå ikke er undersøkt," skriver han og fortsetter: "Verden trenger mineraler og metaller, og Norge har en forpliktelse til å bidra med mineraler og metaller. Mineraler inngår i nesten all vareproduksjon. Stabil tilgang på mineraler er en forutsetning for økonomisk vekst og arbeidsplasser."

Så: Hvor sterkt står naturvernet dersom det for eksempel er en drivverdig, stor og viktig mineralforekomst på Hardangervidda? Eller i Børgefjell? Jeg vil anta at spørsmål som dette ikke blir noe tema i den valgkampen vi nå opplever.

I de nesten 40 årene fra 1923, da Fokstumyra ble vernet, og frem til 1962, da Rondane endelig ble vernet som vår første nasjonalpark, ble det gjennomført en rekke mindre fredninger og et par større. Det største området som ble vernet omfattet Nordkapplataet og kyststrekningen rundt Nordkapp og Hornvika. Vernet gjaldt plante- og dyrelivet og omfattet til sammen 2750 km². Så ble det i mars 1928 gjennomført en større plantelivsfredning i Junkerdalen i Nordland. Området her omfattet 60 km² og et 60-talls plantearter. I 1934 ble det fremmet forslag om at fredningen burde utvides, noe som også ble gjennomført i 1935 på grunnlag av et konkret forslag fra Landsforeningen for naturfredning. Det vernede området ble utvidet til 440 km² og 90 plantearter. Området ble ytterligere utvidet til 682 km² og fredningen omgjort til nasjonalpark i 2004.

Opprettelsen av vår første nasjonalpark lot imidlertid vente på seg. Det manglet i og for seg ikke på forslag. Deler av Jotunheimen, Dividalen, Hardangervidda, Setesdalsheiene, Børgefjell og Pasvik ble foreslått, men ingenting skjedde. Flere av områdene skulle imidlertid senere få nasjonalparkstatus – Børgefjell ble som kjent vår andre nasjonalpark i 1963. Tre områder som også med tiden ble nasjonalparker, Ormtjernkampen, Gutulia og et område på 62 km² nord i Femundsmarka ble imidlertid administrativt vernet på 1950-tallet. Nevnes bør det kanskje også at det i tillegg til Ormtjernkampen og Gutulia ble vedtatt noen flere urskogsfredninger, bl.a. et areal på 650 dekar i Lierne i 1951 og et første tiltak i Vassfaret med vernet av et 1500 dekar stort urskogsfelt i Buvasslia i 1954.

Vi kan selvsagt ikke gå inn på alt her, men de som ønsker å sette seg mer detaljert inn i de mange mindre vernetiltakene i mellomkrigstiden og frem til 1960 anbefales å lese

Bredo Berntsens utmerkete bok "Grønne linjer – natur- og miljøvernets historie i Norge".

I 1951, skiftet Landsforeningen for naturfredning i Norge navn til Landsforbundet for naturvern i Norge, og i Stortinget kom et forslag til ny naturvernlov opp til behandling i 1954. Loven var egentlig foreslått revidert mot slutten av 1930-årene, men verdenskrigen satte en foreløpig stopper for det videre arbeidet. I 1947 ble imidlertid et utvalg nedsatt for å se på saken og leverte sitt forslag til Kirke- og undervisningsdepartementet i 1949. Blant forslagene som ble fremmet i tilknytning til lovteksten, var opprettelsen av et organ, Statens naturvernråd, som skulle bistå regjeringen med naturvernarbeid, og opprettelsen av en stilling som Statens naturverninspektør.

Den nye naturvernloven som ble vedtatt i 1954 ga nå konkret hjemmel for opprettelse av nasjonalparker. Opprettelsen av naturvernrådet ble også tatt inn i loven, og rådets oppgave skulle være "å bistå myndighetene ved gjennomføringen av denne lov". Under behandlingen av loven i Stortinget ble det imidlertid fremsatt advarsler mot vern av for store områder fordi dette kunne komme i veien for viktige samfunnsinteresser, og da særlig "råstoffproduserende sterkning som vår industri trenger", og "interesser knyttet til vannkraftutbygging".

Det siste – de mange og store konfliktene knyttet til kraftutbygging – skal vi ikke gå nærmere inn på her. Det blir både for omfattende, og en god del av sakene er jo også godt kjent blant mange.

Som nevnt ble Kristen Krogh ansatt som Statens naturverninspektør i 1960. Han ble med det landets eneste tjenestemann som utelukkende hadde naturvern som arbeidsfelt, og hans viktigste oppgave ble å stå for utarbeidelsen av en landsplan for nasjonalparker i Norge. Planen ble lagt frem av Statens naturvernråd i 1964 og omfattet 16 områder, medregnet de to – Rondane og Børgefjell – som allerede var blitt vernet i de to foregående årene. Vi kan ikke her gå inn hvert enkelt område, men dere ser en liste over områdene her.

I 1966 tok Statens naturverninspektør også fatt på arbeidet med å lage landsplaner for verneverdige deler av forskjellige naturtyper – altså myrer, edelløvsoger, våtmarker og andre viktige fuglelokaliteter osv. Dette var et møysommelig arbeid som ennå ikke er avsluttet, men som frem til nå har sikret et stort antall viktige og verneverdige typeområder over hele landet. Ved utgangen av 2011 var det i Norge opprettet 2048 naturreservater av forskjellig type med et samlet areal på 5645 km², noe som er 1,7 % av landets areal. I tillegg kommer 21 reservater på Svalbard, opprettet i 1973, med et samlet areal på 25 314 km², noe som er ca. 41 % av øygruppens areal.

25 år skulle gå før denne første nasjonalparkplanen var gjennomført i 1989, med Saltfjellet/Svartisen nasjonalpark som den siste. Da hadde Statens naturvernråd i april 1986 allerede rukket å legge frem en ny landsplan for nasjonalparker. Planen omfattet 26 nye nasjonalparker, hvorav 6 i kombinasjon med landskapsvernområder, 14 landskapsvernområder og tre naturreservater. I tillegg foreslo rådet at en del av de eksisterende nasjonalparkene burde utvides.

Etter behandling i Miljøverndepartementet fremmet Regjeringen 6 år senere, i juni 1992 endelig en stortingsmelding om det som nå ble kalt "Ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge. Etter bearbeidingen i departementet omfattet planen nå 20 nye nasjonalparker, derav 7 med tilhørende

landskapsvernområder, 16 nye landskapsvernområder, hvorav 7 med ett eller flere tilhørende naturreservater og utvidelser av til sammen 9 eksisterende nasjonalparker.

Saken ble behandlet i Stortinget 19. april 1993 og ifølge departementets fremdriftsplan skulle hele denne omfattende planen være slutført i 2008, 22 år etter at Statens naturvernråds innstilling ble lagt på bordet.

Men slik gikk det såmenn ikke.

Da Børge Brende ble utnevnt til miljøvernminister i 2001, 8 år etter Stortingets vedtak, var tre – 3 – av de om lag 50 områdene blitt vernet. Jeg hadde da en samtale med Brende der jeg forela ham dette begredelige faktum. Jeg sa at dersom han dro ut den nederste venstre kontorskuffen sin, så ville han finne en bunke med nasjonalparkplaner som det kunne være verd å ta en titt på. For dersom det skulle holdes samme tempo som hittil, så ville vi komme til 2091 før planen var gjennomført, 83 år senere det som hadde vært departementets målsetting. Han tok poenget og satte saken i gir, med det resultat at fem nye nasjonalparker og syv utvidelser av tidligere parker ble gjennomført mens Børge Brende var miljøvernminister (han gikk av i 2004).

4 miljøvernministre senere har Norge nå 43 nasjonalparker – 36 på fastlandet og 7 på Svalbard – noe som betyr at den nye landsplanen er gjennomført med hensyn til nasjonalparker, 21 år etter at planen ble vedtatt av Stortinget, og faktisk 4 år raskere enn den første nasjonalparkplanen. Jeg er derimot etter at jeg sluttet som miljøjournalist i Adresseavisen og ikke følger like godt med lenger, like sikker på om alle de 16 nye landskapsvernområdene er opprettet.

Men det opprettes fortsatt nye verneområder og Norge har så langt i år vernet 12 nye viktige våtmarker med Ramsarstatus, og tre nye marine verneområder.

Hvert nytt verneområde er en seier, for bevaring av det biologiske mangfoldet er fortsatt en kamp som på ingen måte er vunnet, selv om Børge Brende for ti år siden hadde som målsetting at tapet av mangfold skulle stanses innen utgangen av 2010. Ved siden av de klimaendringene som jorden nå for tiden gjennomgår, er nettopp bevaring av det biologiske mangfoldet kanskje den viktigste saken, for også mennesket er avhengig av denne biologiske veven. Noe av det mest bekymringsfulle i denne sammenhengen er den sterke tilbakegangen de siste 15 – 20 årene av viltlevende bier og humler. Disse insektene frakter pollen fra plante til plante og sørger for at også kultiverte planter produserer frø, bær og frukt. Om lag en tredjedel av verdens matvareproduksjon er helt og fullstendig avhengig av denne virksomheten – til en beregnet verdi av 153 milliarder Euro i året. Men penger er til tross for dette høye tallet ikke det viktigste her. For uten at biene, humler og noen andre insekter er der og gjør jobben sin, vil det gå oss ille. Tamme honningbier kan ikke erstatte de ville – de er ikke effektive nok.

Den sterke tilbakegangen av bier og humler skyldes i hovedsak ødeleggelse av natur og det moderne landbrukets monokultur. Hvilke konsekvenser dette kan få for verdens matvareproduksjon behøver man ikke være biolog for å forstå, og her er vi da tilbake til briten Thomas Malthus sin tese fra 1798 om at matvareforsyningen på sikt ikke kan holde tritt med befolkningsutviklingen.

Dette betyr at alle politikere – verden over – nå må se skriften på veggen og sørge for at det i landbruket legges mye større vekt på vern og restaurering av naturlige eller semi-naturlige naturområder i jordbruksområdene, for å gi insektene bedre levevilkår.

Det er lenge siden politikerne oppdaget naturvernet. Etter hvert oppdaget de også behovet for miljøvern, som jeg ikke har berørt her, og i 1972 opprettet Norge som det

første land i verden et rent miljøverndepartement. Men til tross for dette virker det ikke som om politikerne ikke helt har tatt inn over seg hvor viktig dette saksfeltet er.

Vi har siden 1972 hatt mange statsråder i Miljøverndepartementet (er det noen av dere som vet hvor mange? – det er 17).

Men det er ikke så mange av dem som har satt spor etter seg og som det er grunn til å huske. Vi kan jo se på listen:

Selv om Gro Harlem Brundtland satt som miljøstatsråd i 5 år, huskes hun nok ikke først og fremst som det, akkurat som heller ikke er som tysk miljø- og atomsikkerhetsminister Angela Merkel vil bli husket. Men begge startet altså sin – skal vi si – virkelige politiske karriere som miljøstatsråder.

Av de 17 som har bekledd dette viktige embedet, er det få jeg vil kalle virkelige politikere, i hvert fall ikke stort flere enn halvparten. Politiske tungvekttere er det jamen få av. Ukjente og uerfarne personer, politiske parenteser, har i stor grad vært miljøvernministre i Norge. Det innebærer trolig at deres posisjon og gjennomføringskraft har vært deretter. Mange av våre miljøvernministre har vært statsråder som folk flest ikke har lagt merke til og ikke husket navnet på en uke en gang etter at de gikk ut av regjeringen.

Jeg har ikke noen annen forklaring på dette enn at Miljøverndepartementets status i regjeringen har vært og jeg vi si fortsatt er forholdsvis lav. Departementet har for inneværende år et budsjett på noe over 5 milliarder kroner, noe som er ganske beskjedent i forhold til en del andre departementer. Veksten i departementets økonomi siden 2005 har imidlertid vært på nesten 79 prosent – 2,1 milliarder kroner – men departementet burde ut fra det faktum at det faktisk steller med saker som har med selve livet på kloden å gjøre uten tvil vært tilgodesett med mer penger. Statsrådspostens status bør også oppgraderes, slik at dette er en taburett som det er litt om å gjøre å sitte på. I stedet for politisk ukjente sørlendinger og byråkrater som ingen har hørt om eller fra hverken før eller siden, er det på tide å gi Miljøverndepartementet tunge politiske sjefer som reflekterer betydningen av departementets oppgaver. Etter min mening bør økologi være sidestilt med økonomi og behandles og fremstå som et av de aller viktigste departementene. I en koalisjonsregjering bør miljøstatsråden være en av partilederne og i en ett-partiregjering en av de desiderte partitoppene.

Vel, enda er det mye som kunne – og kanskje også burde – vært sagt. Det er mange saker og tema som vi i kveld ikke har berørt, men som det sikkert blir rik anledning til å komme tilbake til neste år, når Naturvernforbundet altså er 100 år.

Takk for meg!